

Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler

The Balkan Nationalism and the Great Powers During the Period of Dissolution of the Ottoman Empire

Fahri YETİM*

ÖZET

Modernleşme dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun temel sorunlarından birisi de çeşitli dinamiklerin etkisi sonucunda ortaya çıkan millet sisteminin çözülmesi ve buna bağlı olarak artan siyasal bilinçlenme ve milliyetçilik hareketleri olmuştur. Özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısında ivme kazanan milliyetçilik hareketleri, bir taraftan Osmanlı egemenliği altında yaşayan farklı unsurların ulus-devlet olma sürecine girdiklerini gösterirken, diğer taraftan da "Pax Ottomana"nın sonlarına gelindiğini haber veriyordu. Ancak bu süreci tamamen modern zamanların temel olgularından biri olan ulus-devlet diyalektiği ile açıklamak yanlış ve eksik olur. Çünkü bu oluşumun ortaya çıkmasında doğal tarihi seyirin etkisi olduğu kadar, yine aynı dönemin temel dinamiklerinden olan emperyalizm olgusu içinde büyük devletlerin bu süreci hızlandırıcı etkilerinin de önemli bir payı vardır. Özellikle Rusya, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri, dinsel ve mezhepsel farklılığı bir nüfuz alanı olarak kullanmak suretiyle İmparatorluğun Balkanlardaki hakimiyetini sekteye uğratmaya dönük bir politika izlemişlerdir. Bu iki bileşenin sonucunda 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığı büyük ölçüde sona ermiş ve siyasi harita yeniden şekillenmiştir.

Bu çalışmada; Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemini hızlandıran Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerinin doğası, temel nitelikleri ve arka planındaki Büyük Güçler'in emperyalist politikalarına yer verilerek 20. yüzyıl içinde değişen siyasal ortamın farklı dinamiklerine dikkat çekilmek amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Milliyetçilik, Büyük Güçler, Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar, Doğu Sorunu

Çalışmanın Türü: Araştırma

ABSTRACT

The dissolution of the Ottoman Empire is the result of various factors. Playing an essential role in world history, The Ottoman Empire is the last of the classical empires. But in line with the historical process of modernity, it was exposed to various serious problems of change and transformation in its late decades. Reduced to the status of a periphery of the capitalist Europe in the 19th century, doubtless as a result of its exclusion from the early process of formation of the European capitalism, Ottoman Empire had to face new tensions. Additionally, great central powers of the age put pressure on the empire, which, eventually gave rise to political, economic and social problems. These developments allowed the non-muslim subjects of the empire to better recognize their identities, which, in the course of time, encouraged the separatist demands aimed at political freedom.

The phenomenon of nation-state, one of the elementary components of modernity, has affected not only Europe but also other states outside Europe in the long run. And one of these states was the Ottoman Empire, who felt the impact of the changes associated with the growth of nation-state deeply, as it was true for other euro-centric changes.

One of the major problems of the Ottoman Empire of modernization period was the collapse of the millet system and ensuing increase of political consciousness and nationalistic movements. Gaining further momentum in the second half of the 19th century, nationalistic movements witnessed the inclusion of the non-muslim subjects of the empire in the process of the formation of nation state on the one hand, and heralded the end of the age of "Pax-Ottomana" on the other hand. Having managed to maintain the peace and stability for about five centuries in the Balkans, a region world-wide famous for its divergent ethnic and cultural structure, the Ottoman Empire began to lose its previous mission in the region in modern times under the influence of nationalistic trends. The Ottoman state structure, based on the millet system, a view of a society organized as congregational compartments according to religious sects, originally tracing back to the reign of Mehmed II (the Conqueror), began to deteriorate by the 19th century. This deterioration, further aggravated by the current socio-economic factors in addition to contemporary nationalistic ideas, began to be felt first among the Balkan nations. Differing substantially from the movements of nationalism seen elsewhere, Balkan nationalism, with its unique peculiarities, adopted a more riotous and violent character and began to jeopardize the political unity of the empire starting from early days. Starting with the Serbian revolt of 1804-1817 under the influence of nationalistic trend occasioned by the French Revolution (1789), this process went on by the succeeding revolts in Greece (1821-29), Wallachia and Moldavia (1856-66), Serbia and Montenegro (1856-67), Crete (1866-69), Bulgaria (1867-76) and Bosnia-Herzegovina (1875), whereby all the nations of the listed regions gained their liberties from the Ottoman Empire and set up their own states. Balkan nationalism had an anachronic structure, a result of the transformation of German nationalism among modern nationalism, which had rather been shaped on the basis of ethnicity and/or culture-language-history. Thus, it was regarded by the Europeans as a primitive (uncivilized) variety of nationalism and preferably conceived as "Balkanization". The earliest of these kinds of nationalisms was that of Greek, which had essentially always been extant, romantically at least, at imperial level. Greek nationalism, together with that of Albanian, stand up for an autochthon nature. As for Bulgarian (Slavic) nationalism, deprived of a political and religious autonomy and subordinate to the Greek (Orthodox) Church, it can be conceived as a kind of

* Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

popular nationalism arising from a reaction to the current inferior status. As to the Rumenian nationalism, it was also fostered by a reaction to the appointment of Greeks to Wallachia and Moldavia as princes (Voivode), wherein a semi-autonomous status had been preserved until the 18th century. Apart from these, the Turkish and Albanian nationalism came into being in response to other movements of nationalism and developed only afterwards.

To ground the nationalistic movements, Balkan nationalism in particular, one of the primary causes of the dissolution of the Ottoman Empire, exclusively on the nation-state dialectic, one of the major phenomena of modern times, is wrong and incomplete. Because, not only the impact of the spontaneous occurrence of events paving the way for the growth of nationalism, but also the policies of the great powers, as a requisite of imperialism, one of the principal dynamics of the age, to accelerate this process became influential. The policies called "eastern question" by the great powers in the 19th century and invented for the overthrow of the Ottoman Empire in the medium and long run, resulted in the formation of different political map by the 20th century. Especially England, France and Russia adopted a policy of exploiting the ethnic, religious and sectarian differences within the Ottoman Empire and tried to frustrate the Ottoman influence in the Balkans. Russia, in order to increase its influence in the Balkans, particularly made use of its religious intimacy with the Balkan nations by using a pan-orthodox religious policy. This policy evolved into an ethnic line afterwards. Before long, this pan-slavist policy of Russia proved to be influential and thanks to this policy, the Balkan nations, following the footsteps of the Bulgarians, began to do away with the Ottoman Empire. As for England, it was stimulated by her interests along the sea routes to India. Thus, it backed the unity of the Ottoman Empire tried to follow a policy of balance of power. Yet, this policy of England changed after Russo-Ottoman war of 1777-78. France, quarrelling now and then with England and Russia to defend its interests in the region during this period, followed a similar course of action with England and Russia. The Austro-Hungarian Empire, on the other hand, went against Russia and tried to be one of the active states in the region. A late comer to the great powers, Italy, took up a direct policy of colonization in the 20th century and went into opposition with the Ottoman Empire. Germany, contrary to other European states, established an intimate relation with the Ottoman Empire towards the end of the 19th century and became a new partner of the Ottoman Empire in the Ottoman foreign policy of balance of power. The United States of America, remaining within the limits of the Monroe Doctrine ostensibly, contributed still to the revival of the Balkan nationalism by means of the foreign schools it opened within the Ottoman Empire. The concrete results of the above listed policies bore their fruits even during the Russo-Ottoman war of 1877-78, which was one of the turning points in Ottoman political history. By the treaties of Ayastefanos (1878) and Berlin (1878) signed at the end of the war, great powers managed to deal a blow to the Ottoman sovereignty in the Balkans, wherein they set up satellite states. The clashing interests of the great powers in the newly created environment, as part of the Eastern Question, in a sense, paved the way for the fall of the Ottoman Empire. Paradoxically, this new environment did also allow the Ottoman Empire to broaden the extent of its policy of balance of power, which lately began to be used more intensively in Ottoman foreign policy. The Bulgarian revolt breaking out abruptly after the uprising in Bosnia-Herzegovina, for example, could be managed to be suppressed, although depicted as a genocide among the English public opinion. The reason behind this depiction must have been to win over the European support against Russia and to prevent Russia from holding supremacy in the Balkans alone. Actually the Ottoman Empire managed to utilize the conflicting interests of the great powers over the Balkans optimally and succeeded in preserving its current situation. By the beginning of the 20th century, however, the great powers began to agree among each other on certain imperial schemes and after the breakout of the Balkan Wars (1912-13) the Ottoman presence in the Balkans substantially came to an end and the European map was re-drawn.

This study aims to describe the nature and the major characteristics of the Balkan nationalism precipitating the collapse of the Ottoman Empire, together with the imperial policies of the great powers in the background. In doing so, the research draws attention to the different dynamics of the changing political environment.

Keywords: Nationalism, Great Powers, Ottoman Empire, Balkans, Eastern Question

The Type of Research: Research

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıma dönemi salt iç dinamiklerle açıklanamayacak kadar karmaşık bir konudur. Bu dönemin anlaşılabilmesi için, 19. yüzyılın güçlü dinamiği olan emperyalizm olgusu ve 20. yüzyıl başlarında oluşan dünya dengesi ve buna bağlı diğer etkenlerin de göz önünde bulundurulması gerekir. Bununla beraber konunun ortaya konulmasında anahtar rolü oynayacak ekonomik faktörler açısından bakıldığında bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu, dünyada açıkça belirmiş olan kapitalist merkez karşısında bir çevre imparatorluğu konumuna gelmişti. Yine bu dönemin temel olgularından biri olan ulusçuluk akımı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun etrafında birçok ulus-devlet oluşmuştu. Bu olgunun Osmanlı İmparatorluğu'nun iç bünyesinde de kendisini hissettirmesi ve kapitalist merkezi oluşturan Büyük Güçler'in bu ulus-devletlere kendileri açısından yükledikleri işlevler, İmparatorluğun dağılıma sürecinin zeminini oluşturmuştur.

Sorunun bir alt başlık şeklinde ele alınabilecek bir diğer boyutu da, İmparatorluk içindeki "milletler" in çevre ulus-devletler ve Büyük Güçlerle kurdukları ilişkiler sonucunda ortaya çıkan dış politika sorunlarıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıma süreci dış ilişkiler açısından üç ayrı kademede ele alınabilir. Öncelikle kapitalist sistemin merkezini oluşturan Büyük Güçler'in birbirleriyle ve Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkileri incelenmeli, daha sonra İmparatorluk etrafındaki devletlere karşı Büyük Güçler'in ve Osmanlı

İmparatorluğu'nun tutumu ortaya konulmalı ve son olarak da Büyük Güçler'in ve İmparatorluk etrafındaki devletlerin, İmparatorluk içindeki "milletler" konusundaki politikaları araştırılmalıdır (Tekeli, 2003, 80).

1-Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Güçler

Osmanlı siyasi literatüründe daha çok "Düvel-i Muazzama" adıyla geçen Büyük Güçler İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya idi. 19. yüzyıl sonlarında bunlara bir de ABD katılmıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle 1870'lerden itibaren dünya yeni bir emperyalizm çağına giriyordu. Bu dönemin değişen temel iki ögesinden biri, İngiltere'nin Avrupa ve dünyada artık mutlak tek güç olmaktan çıkmış olması, diğeri ise; kapitalizmin tekeli üretim aşamasına ulaşması ve finans kapital olgusunun gündeme gelmesiydi. Artık kapitalizm sorunları uluslararası örgütlenmeler yoluyla çözümlenecek, gelişen sanayi içinde kapitalist merkez için yeni pazarlar bulmak zorunda kalacaktı. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Avustralya ve Afrika dahil dünya tümüyle sömürgeci devletler tarafından paylaşılmıştı. 20. yüzyıla gelindiğinde ise, paylaşım konusunda sona gelmiş, yeni sömürge bulma imkânı kalmamıştı. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu, 20. yüzyıl başlarında bile çok geniş bir alana sahip oluşu, Avrupa'ya yakınlığı ve dünya ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu nedeniyle Büyük Güçler'in çekim alanı içindeydi. Aynı şekilde idari bağımsızlıklarını kısmen koruyarak yarı sömürge durumuna gelmiş Çin ve İran da benzer konumda olup Büyük Güçler'in dolayısıyla emperyalizmin hedefi durumundaydı. Esasen Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Güçler'in bu şekilde ilgi alanına girmesi, 19. yüzyıl başlarında yeni bir aşamaya gelen "Doğu Sorunu"yla¹ ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılın ilk yarısından itibaren sistematik olarak yürürlüğe konulan bu proje, Osmanlı İmparatorluğu'nun öncelikle Balkanlardaki hakimiyetine son vererek tedricen ortadan kaldırılmasını öngörüyordu. Büyük Güçler, Doğu Sorunu'nu bölgede yürürlükte olan koşullarla uyumlu bir şekilde değil, fakat temel olarak Osmanlı İmparatorluğu hakkında sahip oldukları yanlış kavramsallaştırmalara dayanarak ve kendi güç ve çıkarlarını, genellikle tam da "kurtarma" ve çağdaştırma iddiasında buldukları halkların zararına geliştirerek çözmeye çalışmışlardı. Öte yandan Doğu Sorunu, Ruslar da dahil olmak üzere Avrupalılar için Osmanlı topraklarını kendi imparatorluklarının vesayetleri altına almak amacıyla kullandıkları ahlaki bir gerekçeydi (Karpat, 2004, 203). Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasının zorluğu, onun varlığını sürdüren temel etkeni. Özellikle son iki yüzyılda dış politikasını "denge politikası" (Armaoğlu, 1983, 43-50) doktrini diyebileceğimiz bir anlayışla yürüten Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde bu siyaseti daha bir ustalıkla yürütme ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştır.

1878-1914 yılları arasındaki dönemi Balkanların tarihinde emperyalizm ve kapitalizm çağı olarak görmek gerekir (Castellan, 1995, 354). 1856 Kırım Savaşı ile kapitalizmin girmeye başladığı Balkanlarda 1878 Berlin Antlaşması sonrasında emperyalizm aşamasına geçilmiş, bu da Büyük Güçler'in bölge üzerindeki emellerinin daha karmaşık bir hal almasına yol açmıştır.

Balkanlar ve Ortadoğu'da birbirine rakip iki güç olan İngiltere ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya siyasetlerinin hizmetinde uysal bir araç olmasını istiyorlardı. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun

¹Fikri temelleri Türklerin Anadolu'ya ayak basmalarına ve daha sonra Osmanlıların Rumeli'ne geçip Balkanlarda hakimiyet kurmalarına kadar uzanan Doğu Sorunu, eski adıyla Şark Meselesi (*Eastern Question*), son dönemlerde Batılı devletlerin Osmanlı Devleti karşısında takındıkları tavrın ve izledikleri politikaların ortak paydası olmuştur. "Merkezî ve Garbî Avrupa devletlerinin Sultan Mahmud-Mehmed Ali kavgasına müdahale ve tavassutları, Avrupa devletleri arasında uzun uzadıya diplomasi müzakerelerini istilzâm etti; bu sırada Yakın Şark ile alâkadar siyasi işlere "Şark Meselesi" denmek âdet oldu. Şark Meselesi, müverrihler ve siyasi muharrirler tarafından muhtelif tarzlarda tarif olunmuştur. Bunun en basit tarifi şudur: Onsekizinci asırdan beri Avusturya ve Rusya devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu istilâ etmeğe ve Hıristiyan tebaayı ayaklandıрмаğa çalışıyorlardı. O esnada Fransa Krallığı ise Osmanlı ülkesinin iktisadi istismarını kendine hasr için uğraşıyordu. Rusya ve Avusturya'nın bu tazyik ve Fransa'nın bu istismar faaliyeti, Fransa ihtilâli devrinde zaruri olarak gevşemişti." (...) Rusya ise Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu idarî, askerî ve malî buhrandan istifade ile Osmanlı Devleti'nin "istiklâl ve tamâmiyetini tehdit eyliyordu. Rusya'nın bu tehdidi altında, Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkmak ihtimalleri vardı; bütün Avrupa devletleri nazarında bu mühim bir mesele idi; "Şark Meselesi" denilen mesele işte budur." Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, (*Tarih III*, 1931, 111). Son dönemlerde Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin değerlendirilmesinde anahtar kelimelerden biri olan Şark Meselesi hakkında geniş bir literatür oluşmuştur. Bunlardan bazıları; Hans Rohde, *Asya İçin Mücadele I. Kitap Şark Meselesi*, Çev: Binbaşı Nihat, İstanbul 1932; Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara 1986; Helmuth von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)*, Çev: Hayrullah Örs, Ankara 1960; Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, S: 32 (Mart 1979); Albert Sorel *18. Asırda Mes'ele-i Şarkıyye ve Küçük Kaynarca Muahedesi*, Çev: Yusuf Ziya, İstanbul 1911; Mustafa Küçük, "Şark Meselesi Çerçevesinde İkinci Meşrutiyet'e Kadar olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti" *Osmanlı*, C.II, Ankara 1999.

“savunucusu” olarak hareket etmesine rağmen, aslında alttan alta Osmanlı yönetim, toplum ve kültür sistemini çökertmek ve ülkeyi yavaş yavaş kendi ekonomik ve siyasi hakimiyeti altına almak için çalışıyordu. Endüstri devrimini ilk gerçekleştiren bir ülke olan İngiltere, genel olarak 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğuyla iyi ilişkilerini sürdürdüysede bu yüzyılın sonlarına doğru Fransa ile olan rekabeti dolayısıyla Rusya ile bir yakınlaşma içine girerek Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısında yer almıştır. Bununla beraber İngiltere, 19. yüzyılda uzunca bir süre yine Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünden yana bir politika izledi. Bu politika daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik konumu dolayısıyla İngiltere'nin global çıkarlarına uygunluğundan kaynaklanıyordu. Hindistan yolunun güvence altında tutulmasının yolu bundan geçiyordu. Fransa'nın 1798'de Mısır'a saldırısı ve Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emelleri İngiltere'yi belli bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünden yana bir politika izlemeye zorlamış ve bu amaçla Fransa ile birlikte hareket ederek Paris Antlaşması (1856) ile bu devletin toprak bütünlüğünü garanti altına almışlardır. Ancak bu durum Berlin Antlaşması'ndan (1878) sonra yine değişmiş ve İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisinin bağımsızlığını koruyamayacağına hükmederek 1878'de Kıbrıs'a ve 1882'de milliyetçi hareketleri bastırma bahanesiyle Mısır'a yerleşmiştir. İngiltere'nin bu tutumu genel olarak Rusya ekseninde 1908'e kadar devam etmiş ve Rusya'ya karşı bir dengeleyici unsur olarak Balkanlarda çıkan isyan hareketlerini desteklemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ile olan ilişkileri ise çok eskilere dayanmakta olup, Fransa için Osmanlı diplomasisinde “kadim dost” tabiri kullanılmaktaydı. Ancak Fransa ile de her şey Napolyon'un Mısır'ı işgalinden itibaren değişmeye başlamıştı. İngiltere ile olduğu gibi Fransa açısından da Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Rus baskısının artması bu ülkeyi de denge politikasına yaklaştırmış ve İngiltere ile paralel hareket etmeye zorlamıştır. İmparatorluk topraklarının paylaşılması konusunda da İngiltere'yi örnek alan Fransa, Berlin Antlaşması'ndan sonra daha önce işgal ettiği Cezayir'in ardından 1881 yılında Tunus'u işgal etti.

Büyük Güçler içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uzun bir dönemden beri mücadele ettiği ülkelerden biri de Rusya olmuştur. 18. yüzyıl başlarında Çar I. Petro tarafından belirlenen Rusya'nın değişmez politikası sıcak denizlere inmeyi ön görüyor, bu da Osmanlı İmparatorluğu'nu kendisi için rakip konuma getiriyordu. Bu politikada 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonunda yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması bir dönüm noktası olmuş ve bir süre sonra Rusya Kırım'a yerleşerek Karadeniz'in kontrolünü ele geçirmiştir. Osmanlı-Rus ilişkileri esas itibarıyla 19. yüzyılda tepe noktasına çıkarak bu yüzyıl içinde iki ülke arasında dört büyük savaş cereyan etmiştir. Bu savaşlardan 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Yunanistan bağımsızlığını elde etmiş ve böylelikle Doğu Sorunu fiilen uygulamaya konulmuştur. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde tek taraflı üstünlük kurma düşüncesi Batı devletleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan yana dengeleyici pozisyon almağa zorlamış ve 1853-56 Kırım Savaşı ile bu alandaki Rus ilerleyişinin önüne set çekilmiştir. Bir başka dönüm noktası olan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları (1878) ile, İmparatorluğun paylaşılması projelerinde Doğu Sorunu'nun birinci aşaması tamamlanmış ve bunun sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki hakimiyeti büyük ölçüde sona ermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki hakimiyeti boyunca en büyük rakiplerinden biri olan Avusturya ise, 1683'teki II. Viyana kuşatmasından itibaren özellikle Balkanlar üzerinde inisiyatif sahibi bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu yüzden Avusturya, Rusya ile sık sık karşı karşıya gelmiştir. Avusturya, Osmanlı “toprak bütünlüğü” Balkanlarda büyük bir Slav devletinin kurulmasını önlediği ve Rusya'nın Slavlar üzerindeki etkinliğini zayıflattığı sürece İngiltere ile Osmanlı “toprak bütünlüğünün” korunması için anlaşmaya varmıştı.

1871'de milli birliğini kurarak Avrupa'da yeni bir güç şeklinde ortaya çıkan Almanya ise, 1880'lerden itibaren izlediği farklı strateji ile Osmanlı İmparatorluğu için mevcut Büyük Güçler karşısında yeni bir denge unsuru oluşturmuştur.

Milli birliğini Almanya gibi 19. yüzyılın ikinci yarısında kuran İtalya da sömürgeci devletlerle benzer bir politikayı benimseyerek 20 yüzyılda Osmanlı topraklarına yönelmiş ve 1911'de Trablusgarb'ı, ardından da 12 Ada'yı işgal etmiştir.

19. yüzyıl boyunca İmparatorluk çevresinde oluşmaya başlayan yeni ulusal devletler, büyük ölçüde Büyük Güçler'in eseri oldukları için bu devletler açısından önemli işlevler üstlenmişlerdir. İmparatorluğun

sınır bölgelerinde ulusalcılık akımına dayanarak oluşturulan bu devletler, aynı zamanda rakip Büyük Güçler'in yayılmaları konusunda birer tampon bölge vazifesi gördüler. Diğer taraftan bu devletlerin kendileri aralarında da büyük çelişkiler vardı. Bu çelişkilerin varlığı ve sürdürülmesi, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması hem de Büyük Güçler arasındaki mevcut dengenin sürdürülmesi bakımından önem taşımaktaydı.

2. Büyük Güçler, "Milletler" Sorunu ve Balkan Milliyetçiliği

Osmanlı İmparatorluğu'nda milletler sorununun ortaya çıkması 18. yüzyılın sonlarına kadar iner. Bununla birlikte bu sorunun kronik bir hal alması Tanzimat dönemi (1839-1876) içinde olmuştur. 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile Rusya, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ortodoks tebaanın koruyuculuk hakkını elde etmişti. Bunu zaman içinde genişleterek kendi emperyalist emelleri doğrultusunda kullanan Rusya'ya karşı Büyük Güçlerin de aynı şekilde hareket etmesiyle bu yüzyıl ortalarında milletler sorunu ortaya çıktı. 19. yüzyılda Doğu Sorunu ortaya çıkıp Rusya Osmanlıların en büyük düşmanı haline geldikten sonra Rus Edebiyatı'nda da Hıristiyanlara yönelik gizlenmeyen bir destek ve gerçek bir tutku görüldü.² Bütün Balkan ulusları şu ya da bu dönemde Büyük Güçler'in koruması altına girmiştir. Yunanlılar antik tarihlerinin çekiciliği ve aydınlanma fikirlerinin etkisi sayesinde özel bir ilgi görmüşlerdir. Bulgarlar ise, coğrafi konumlarından ve görkemli bir antik geçmişi bulunmamasından dolayı nispeten ulusal seferberliğe geç başlamalarından dolayı sınırlı bir ilgi görmüşlerdir. Bunda Rusya'nın Panslavizm politikalarının da etkisi vardır. Ancak bu eksik ilgi, Rusya tarafından Bulgarların kendilerine özgü bir ulus olduğu ve Türkler tarafından en çok ezilen ulus olduğu şeklindeki tezleriyle telafi edilmek istenmiştir (Todorova, 2003, 175).

Milletler sorununun ortaya çıkması, kuşkusuz salt dış etkenlerin sonucu değildi. Özellikle Tanzimat döneminde gerçekleştirilen toplumsal eşitliği sağlamaya dönük düzenlemeler, doğrudan ve dolaylı yünden bu sorunun gündeme gelmesine yol açmıştır. Geleneksel Osmanlı devlet sistemi içinde, millet adı altında cemaatsel kompartımanlar şeklinde temsil edilen gayri Müslim unsurlar; özgürlük, eşitlik, milliyet, adalet... gibi modern değerlerin yanı sıra, kendilerini emperyalist çıkarları doğrultusunda destekleyen Büyük Güçler'in de etkisiyle siyasal yönden bilinçlenerek, 19. yüzyılda ayrılıkçı hareketlere yönelmişlerdir. Daha önce Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet sisteminin, kendilerine dindaşları üzerinde sağladığı güç nedeniyle ulusal ayaklanmalara şiddetle karşı çıkmış olan gayri Müslimlerin dini yöneticileri, Tanzimat'ın getirdiği millet sistemini demokratikleştirici reform çabaları sonucu otoritelerini yitirmeye başlayınca ayaklanmaları desteklerler, topluluklarını ayaklanmaya kışkırtır oldular (Shaw, 1985, 1005). Balkanlarda gelişmemiş Batı desteğine muhtaç milliyetçiliğin yol açtığı yeni durum, genç Balkan devletlerinin kültürel ve ekonomik gelişmeleri üzerinde en az Osmanlı egemenliği kadar olumsuz etki yapmıştır. Milli kiliselerinin başat konumu bu devletlerin sekülerleşmesini veya laikleşmesini önlemiştir (Kutlu, 2007, 62). Milletler sorununun ortaya çıkışında Islahat Fermanı (1856) ile azınlık haklarıyla yapılan düzenlemeler hiç kuşkusuz önemli rol oynamıştır. Gayri Müslim haklarını yeniden düzenleyerek Batılı devletlerin kontrolüne veren bu ferman, daha sonraki dönemde azınlıkları, dolayısıyla Büyük Güçleri tatmin etmemiştir. Özellikle 1867'deki Girit isyanından sonra Doğu Sorunu bağlamında milletler sorunu konusunda Büyük Güçler arasında farklı yaklaşımlar ortaya çıktı. İngiltere ve Fransa Islahat Fermanı'nın harfiyen tatbik edilmesi durumunda sorunun çözüme kavuşacağı şeklinde bir yaklaşımı benimserken Rusya ise bunun mümkün olmayacağını tecrübeyle sabit olduğunu iddia ederek, azınlıklara ileride bağımsızlığa götürecektir muhtariyet haklarının verilmesini ve bunun büyük devletlerin garantisi altına alınmasını istemektedir (Küçük, 1985, 1021). Girit olaylarının etkisinde kalan devletlerin Rus tekliflerine sempati göstermesi üzerine bundan cesaret alan Rusya, Balkanlarda daha yoğun bir faaliyetin içine girmeğe başlamıştır.

² Rus entelektüellerinin tamamı Balkan Slavlarının ezilmesine ateşli bir şekilde karşı çıkmıştı; ayrıca birçoğu Balkanlar'daki bağımsızlık mücadelesini desteklemişti. Bunlar arasında yer alan İvan Turgenyev, Fyodor M. Dostoyevski, Lev N. Tolstoy, M.E. Saltıkov-Şchedrin, Vladimir G. Korolenko, Gleb İ.Uspenskiy, Vsevolod M. Garşin, Vasiliy İ. Nemiroviç-Dançenko gibi pek çok ünlü Rus yazarı Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa girmeye zorlayan bir kamuoyunun oluşumuna büyük katkılarda bulunmuştu. Tolstoy da, "Bütün Rusya orada, ben de gitmeliyim" demiş kendisini gönüllü olarak orduya katılma fikrinden vazgeçirmek için büyük çaba harcanmıştı. (Todorova, 2003, 179).

Milletler sorunu ilk aşamada genel olarak Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında yaşayan gayri Müslim unsurları kapsayan bir sorun iken, zamanla Türk olmayan Müslüman unsurları da içine alarak daha geniş spektruma oturmuştur. Konumuz açısından yaklaştığımızda bu sorun kendisini, daha çok Batı Avrupa ulusçuluğunu oluşturan ve vatandaşların ortak iradelerine dayanan politik ulusçuluktan farklı olarak; etnisite, dil ve kültür temeline oturan Alman ulusçuluğundan da etkilenen Balkan milliyetçiliği şeklinde göstermiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda özellikle Yunanistan ve Sırbistan'da gelişen ve neo-Bizans sanatı diye adlandırılan dönem, Balkan topluluklarında yeni bir ilgi kaynağı olmuştur. Bunu Balkan milliyetçiliğinin ilk nüveleri olarak değerlendirebiliriz. Bunun yanında Balkan milliyetçiliğinin kökenlerine bakıldığında patriyotist bir karakterde olup, aydınlanma düşüncesinden daha çok İtalyan siyasal düşüncesinden gelmekteydi. Bundan dolayı ihtilalci hücre tipi bir örgütlenme niteliği taşımaktaydı (Ortaylı, 1985, 1026-1027). Balkan milliyetçiliği, türünün müstesna bir örneği olarak oldukça sert bir karakterde, anakronik bir yapıda, radikal görünümlü ve gayri medeni özelliklere sahipti. Anakronikliği, çağdaş milliyetçiliğin geçirdiği tarihsel vetireyi tamamlamamış olmasından kaynaklanmaktaydı. Yer yer mikro milliyetçilik özellikleri de gösteren Balkan milliyetçiliği daha çok dilsel, tarihsel, ırksal veya etnik bir kimlik anlayışına yaslanmaktaydı (Taştan, 2006, 414). Tarihlerin, dillerin, geleneklerin hatta kimi yerde dinsel yapıların iç içe geçtiği etnik toplulukların birbirinden belirgin yoğunluklar halinde ayrılmadığı Balkan coğrafyasında; organik ayrımlar icat etme ve sınırları doğal kabul edilen sınırlarla örtüştürme çabası, Balkan milliyetçiliğinin kendi türü içinde bile aşırı uç teşkil etmesine yol açmıştır. Balkan halklarının kabilevi yapısı, etnik bağların canlılığı ve 19. yüzyılda bu bölgenin dış güçlerin çekim alanına girmesiyle çatışan menfaatler sonucunda Balkanlar, adeta etnik münafet için biçilmiş bir kaftan durumuna gelmiştir. Coğrafi şartların belirlediği doğal kapalılık, birbirlerine bitişik yaşamalarına rağmen, kültürel açıdan izole ve birbirlerine uzak, hatta birbirlerine düşman halklar yaratmıştır.

Balkan milliyetçilikleri içinde ilk göze çarpan Yunan ulusçu hareketi olmuştur. Fransız İhtilali'nden etkilenmiş olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu içinde her zaman ruhen mevcut olmuştur. Yunan milliyetçiliği, 20. yüzyılın başlarında bazı Yunanlı aydınlar tarafından geliştirilen politik bir inanç ve eylem programı olan Yunan-Osmanlılığı şeklinde de algılanmıştır (Millas, 2004,171). Yunan milliyetçiliği genellikle daha zengin olan ve modern Avrupa'nın zenginlik yaratan ekonomilerini, kendi Müslüman-Osmanlı beylerinden daha iyi anlayan halklar arasında doğmuştur (Gellner, 1992, 183). Romen ulusçuluğu ise farklı bir kategoride olup, 18. yüzyıl başlarına kadar İmparatorluğun yarı bağımsız eyaletleri olan Eflak-Boğdan'a daha sonra atanan Rum kökenli voyvodalara gösterilen tepkiden beslenmiştir. Bir başka grup olan Slavlarda ise, Osmanlı döneminde bu grubun idari yönden bir özerklikleri olmadığı gibi dini yönden de Rum kilisesine bağlı olmuşlardır. Bu durum onları bir tür halk milliyetçiliği diyebileceğimiz folk patriyotizmine itmiştir ki bu özellik tüm Doğu ve Orta Avrupa'ya özgü bir olgudur. 1864 yılında Bulgar kilisesinin (Eksarhane) kurulması Bulgar milliyetçiliğinde bir aşama olarak görülmüştür. Balkan milliyetçilikleri içinde yer alan bir diğer grup olan Türkler ve Arnavutların milliyetçiliği ise, en geç ortaya çıkmış olup, büyük ölçüde diğerlerine karşı tepkiyi benimseyen gruplardır (Ortaylı, 1985, 1027).

Balkan milliyetçiliğinin başlangıcını yukarıda değindiğimiz özelliklerden dolayı toptancı bir görüşle Fransız Devrimi sonrasında ve onun etkilerine bağlamak ne kadar yanlış ise, bu hareketi bütünüyle Rusya'nın bir kıskırtması olarak görmek ve her türlü huzursuzluğu bundan kaynaklanan bir ulusal uyanış motifiyle açıklamak da bir o kadar yanlıştır. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıma dönemine girdiğinde Büyük Güçler içinde özellikle Rusya'nın bu konuda bir ölçüde belirleyici etkisi olduğunu söylemek mümkündür. 19. yüzyıl ortalarında Rusya, Balkanlardaki yayılcı politikaları doğrultusunda önceleri din eksenli (Panortodoks) bir siyaset izleyerek buradaki gayri Müslim topluluklar üzerinde hegemonyasını pekiştirmek istemiştir. Fakat bu siyaset Türkler tarafından tek merci olan İstanbul'daki Rum Patrikliği'ni güçlendirmekten ve Yunanistan'ın İngiltere tarafından İyonya adalarını vererek ödüllendirdiği (1863) ve giderek İngiliz hakimiyetine girdiği bir sırada, Slav ve Romen Ortodokslarını tedirgin etmekten başka bir şeye yaramadı. Bunun üzerine Rusya politikasını değiştirerek ırk temelli Panslavizm politikasına döndü. Panslavizm Prag'da doğmuş entelektüel bir hareket olması dolayısıyla bu politikanın Avusturya-Macaristan'a karşı nüfuz mücadelesinde Rusya'ya avantaj kazandıracığı bekleniyordu. Bu politikayı uygulamak için seçilen yer de Bulgaristan'dı. Önce Bulgar kilisesinin Rum kilisesinden ayrılmasını sağlayan, sonra Bulgarca'yı yeniden canlandırma çalışmalarına hız

veren Rusya, sonunda ulusal bir hareket başlatmayı başardı. Öyle ki 1870'lerin ortalarına gelindiğinde, merkez güçlerden her birisi artık, bir kıvılcımla tutuşmaya hazır kendi bölgesine sahipti. Avusturya-Macaristan için bu bölge Bosna-Hersek, Rusya için de Bulgaristan idi. Rusya emperyalist emelleri doğrultusunda özellikle Balkan ülkeleri içinde Panslavizm politikası vasıtasıyla büyük Bulgaristan oluşturma yönündeki girişimlere hız verdi. Bunun için Bulgar komitacılarına ayaklanmaları için büyük destek verdi³.

Milletler sorununun ileri aşamasında ve sorunun giderek bir ulusçuluk hareketine dönüşmesinde 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaş öncesinde Doğu Sorunu konusunda Rus, Alman ve Avusturya-Macaristan şansöyeleri 1876 Mayıs'ında Berlin'de bir araya gelerek Berlin Memorandumu'nu oluşturdular. Osmanlı İmparatorluğu'na Hıristiyan uyruklular konusunda yeni reformlar yapma yükümlülüğü getiren bu memorandum İngiltere tarafından reddedildiyse de Osmanlı-Rus Savaşı'na giden yolun bir hazırlayıcısı olmuştur (Tuncer, 2009, 128-131). 1877-78 Savaşı, aslında Müslüman Osmanlı toplumunu yıkmayı ve yerini, ulusal ideolojileri en azından işin başında, Rus Pan-Slav ve Ortodoks Hıristiyan millet kavramından büyük ölçüde etkilenmiş ulusal devletlere bırakmayı amaçlayan bir din savaşıydı. Zaten Berlin Kongresi (1878) tarafından kabul edilen milliyet ve "ulus-devlet" ilkesinin iç dokusu, büyük ölçüde Rusların dinsel ve Pan-Slav millet ve milliyet kavramından esinlenmişti. 1878 sonrasında Balkanlarda kurulan yeni devletlerin ulusal kimlikleri öncelikle dinsel bir temele dayanıyordu. Bu durum karşısında Babilî'nin 1839'dan özellikle de 1856'dan sonra Avrupa devletlerinin baskısıyla üstlendiği siyaset, Müslümanlar ile Hıristiyanlar ve çeşitli diğer dinsel gruplar arasındaki inanç farklılıklarını siyasallaştırma etkisi yarattı. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları, dini milliyetin psikolojik temeli yaparak yalnızca inanç grupları arasındaki dinsel uçurumu genişletmekle kalmadılar, aynı zamanda Osmanlı millet sistemi altında çeşitli etnik ve dinsel gruplar tarafından yüzyıllar boyu uygulanan karşılıklı hoşgörü ve kabul geleneklerini zayıflattı ve bütünüyle ortadan kaldırdılar (Karpas, 2004, 199-200).

Çağdaşlaşma sürecinde Balkanlı toplulukları kısılcına alan milliyetçilik akımları Balkanların siyasal haritasını değiştirdi. Ulusal yaklaşımlarla izlenen politikalar büyük göçlere neden olduğu gibi ulusallıkları da parçaladı. Başta Türkler olmak üzere Yunan, Bulgar ve Sırp ulusal azınlıklar yaşadıkları yöreleri terk etmek zorunda kaldılar (Surgevil, 1997, 274). 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı da bu tür bir etki yaratarak, sonrasında Rumeli'den Anadolu'ya yoğun Türk göçlerine neden olmuştur. Savaş öncesi Tuna vilayetindeki Türkler ve Bulgarlar sayıca hemen hemen birbirlerine eşitti. Türk-Rus savaşı bu nüfus dengesini değiştirdi. Zira Tuna vilayetinin batı merkezi bölgelerinde Türk nüfusunun büyük bir kısmı zorunlu olarak, Rus orduları önünde Trakya, İstanbul ve Anadolu'ya göç etti. İlerleyen dönemlerde Bulgaristan'ın demografik yapısının büyük ölçüde değişmesine neden olacak bu göçün başlıca nedeni savaş sonrası oluşturulan ortam ve Bulgar baskısıydı (İpek, 1994, 130-132).

Balkan milliyetçiliğinin tarihsel bir süreç içinde oluştuğunu görmezden gelerek onu, bütünüyle dış dinamiklerin bir eseri olarak değerlendirmek çağdaş tarih anlayışıyla bağdaşmaz. "Pax Ottomana" (Osmanlı Barışı) vurgusu ve özellikle Türk tarihçiliğinde sıkça rastlanan algılamalara göre Balkan milliyetçiliğinde Büyük Güçler'in emperyalist politikaları başat etken olarak görülür. Oysa bağımsız rejimlerin kurulmasıyla Balkan devletleri, Doğulu ya da Osmanlı hayat tarzından Avrupa modelli hayat tarzına büyük bir geçiş yaptı. Esasen bu durum ilk aşamada ulusal hayatın üst seviyeleri için söz konusu iken zamanla genele yayılmıştır. Balkan liderlerinin tümü Avrupa'yı tanıyorlardı. Bu liderlerden bazıları çok seyahat etmiş, bazıları da yurt dışında eğitim görmüştü. Batının sadece ideolojisini ve siyasi kurumlarını değil, usullerini de benimsiyorlardı. Bu tutuma göre, eski hayat tarzlarına yönelik büyük bir küçümseme eşlik ediyordu; bu hayat tarzları "Doğulu", geri kalmış ve medeniyetsiz olarak görülüyordu (Jelavich, 2006, 47). Bu değişim, Balkan milliyetçiliğinin doğal seyri içinde önemli bir aşamayıydı. "Pax Ottomana" ise, paradoksal bir biçimde Balkan milliyetçiliğine katkı yapmıştır. Bir taraftan kültürel çoğulculuk ve siyasal birliktelik anlayışı içinde Balkan topluluklarının barış içinde varlıklarını sürdürmelerine hizmet ederken, diğer taraftan da modernite süreci içinde onların ulusal bilinçlenmelerine imkân veren ortamı da sağlamıştır. Hatta bu etki bir ölçüde Türk milliyetçiliğinin doğuşuna kadar uzanmıştır. Türk

³ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile bu yöndeki hedeflerine büyük ölçüde ulaşacak olan Rusya, Ayastefanos Antlaşmasıyla kurulan, ardından Berlin Antlaşmasıyla üçe ayrılan büyük Bulgaristan'ın bu dönemde de kendi hakimiyeti altında bulunması için Bulgar komitacılarına verdiği desteği sürdürmüştür. Buna, Rumeli Vilâyet-i Şahaneleri Müfettişliği görevlisi Hüseyin Hilmi'nin 3 Ekim 1903 tarihinde İstanbul'a gönderdiği rapor iyi bir örnek teşkil etmektedir. (BOA.Y.PRK.MK., 16/19).

milliyetçiliğinin öncülerinden Ahmet Vefik Paşa bir Bulgar mühtedinin torunu iken, Şemseddin Sami (Fraseri) bir Arnavut'tu (Taştan, 2006, 421). Bu noktada Selanik, Üsküp gibi Balkan şehirlerinin Türk milliyetçiliğindeki kültürel merkez işlevi olma özelliklerini de hesaba katarsak Balkan milliyetçiliğinde iç dinamikleri daha yakından görmüş oluruz. Bununla birlikte Balkan milliyetçiliği, Batı Avrupa'daki çağdaş örneklerinden temel farklılığını oluşturan etnik-dinsel milliyetçiliği hiçbir zaman geri plana itmemiştir. Bunun yanı sıra Balkan milliyetçiliğinde tarih menkıbe ile sürekli iç içe olmuştur. Bu menkıbevi yapı, tarih yazıcılığını da etkilemiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan ve dünya tarihinde saptırılmış tarih yazıcılığının Balkanlar kadar muzır işler gördüğü bir başka dünya parçası yoktur denilebilir. Pax Ottoma'nın etkisini kaybetmeye başlamasıyla Berlin Antlaşması'ndan sonra genel olarak Balkan milliyetçiliğinde ve özellikle Bulgarlar arasında Türk konusu patolojik bir hal almıştır. Bir Bulgar yetkilisi Karavelov; "Türkü, ne Tanrı ne de şeytan insan haline getirebilir. Çorbacı, metropolit (Helen asıllı) ve Türk yönetici üçlüsü ağaçlara asılmadıkça Bulgaristan kurtulamaz" demiştir (Ortaylı, 1995, 5).

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran Balkan ayaklanmalarından biri olan Bulgaristan Ayaklanması'nın (1876) asıl suçlusu Panslavist komiteleri idi. Bu isyanın ilk örneği ve provası niteliğindeki Bulgarların çıkardıkları bir başka isyan 1850'de Vidin isyanıydı. Bu isyanda da Rusya doğrudan doğruya rol oynamıştı. Bunu Halil İnalçık belgelerıyla sergilemiştir (İnalçık, 1992, 69). Tanzimat ıslahatı ile biraz canlanmağa başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun başına yeni gaileler çıkarmak Rus Çarlığı'nın herkesçe malum vasıtalarından biri haline gelmişti. 1876 Ayaklanması'nda da Rusya'nın etkisi, İngiliz hükümetinin ayaklanmanın nedenlerini tahkik için görevlendirdiği kişilerin raporlarından anlaşılmaktadır (Kocabaş, 1986, 132). Bulgar milliyetçiliğinin ve bağımsızlığının gelişiminde, Rusya'nın vurguladığımız Panslavizm politikalarının dışında Amerikan misyonerliğinin de önemli etkileri olmuştur. Daha 1840'larda Bulgarları keşfeden Amerikan misyonerleri Protestanlığı yaymak için önce Bulgarca'yı öğrenmişler, sonra da okullar açarak eğitimi organize etmeye çalışmışlardır (Turan, 1999, 1097-1109). Özellikle İstanbul'daki Robert Koleji, Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü, dolayısıyla Bulgar milliyetçilik ve bağımsızlık hareketinin filizlendiği önemli merkezlerden biri olmuştur. Ayaklanmadan yaklaşık otuz yıl sonra 1906-1907 yıllarında Türkiye'de bulunan İngiliz istihbaratçısı G.M. Fitzmaurice raporunda "Bulgaristan bu günkü mevcudiyetini bu okula borçludur" diyerek bu hususu teyit etmiştir (Aydın, 2005, 140-141). Bulgar İsyanı aynı zamanda İngiltere'de de büyük tepki uyandırmış ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı izlediği politikanın olumsuz yönde değişmesine neden olmuş ve değişiklik Berlin Kongresi'ne büyük ölçüde yansımıştır (Aydın, 2005, 181).

Modernitenin etkisi ve Büyük Güçler'in de millet sistemini kendi amaçları doğrultusunda kullanmaları sonucu Balkan milliyetçiliğinin gelişimi, 19. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgedeki hakimiyetini büyük ölçüde zayıflatmıştır. Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu yalnızca toprak kaybetmekle kalmadı yabancı müdahalesine de razı olmak zorunda kaldı. Bu durum özellikle Balkan halkları arasında milliyetçiliği ve ayrılıkçılığı daha da teşvik etti. Bu antlaşma sonrasında İmparatorluğun her an çöküşü bekleniyordu. Bu beklentinin gerçekleşmesi durumunda mirastan pay alabilmek için Avusturya, Arnavut ve Sırlarla; İtalya Arnavutlarla; İngiltere Yunanlılarla; Fransa Romenlerle ve Rusya da Bulgarlarla yakın ilişkiler içine girdiler. Böylece Balkan devletleri içinde bir Büyük Güç'ün himayesi olmazsa ayakta kalınamayacağı düşüncesi yerleşti. Balkanlının ittifak anlayışı, bir büyük devlete sığınmak düşüncesine dayanıyordu. Bu da bütün milliyetçi hükümetlerin büyük devlet kuklası olması, büyük hayaller uğrunda Almanya'nın veya İngiltere ve Fransa'nın küçük hesapları için harcanmasıyla sonuçlanmıştır.

Balkan milletleri arasında gerçekten de Büyük Güçler'e yaslanan bir ittifak anlayışı hakimdi. Bunun en çok hissedildiği dönemlerden birisi de Ayastefanos Antlaşması (1878) sonrası olmuştur. Nitekim bunu Ayastefanos Antlaşması sonrasında Rusya'nın, kendisine karşı rahatsızlanan Yunanistan ve Sırbistan'ın tavırlarında gözlemlemek mümkündür. Söz konusu antlaşma ile Rusya'nın, Yunanistan ve Sırbistan'ın üç misli bir Bulgaristan oluşturması üzerine Yunanlılar ve Sırlar milli emelleri konusunda endişeye kapılarak Batılı devletlere yöneldiler. Ancak Bulgaristan'da daha önce yaşanan ve Bulgar İsyanı'nın başlangıcını oluşturan Filibe Olayı'ndan (13 Mayıs 1876) ders çıkaran Rusya bu devletlere karşı politikasını yumuşatmak zorunda kaldı. Daha sonraki dönemde Rusya'nın Prizren konsolosunun yayınladığı kitapta yer alan bilgiler ise, Rusya'nın Makedonya politikasının yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Bu kitaptaki bilgilere göre Makedonya'nın çoğunluğunun zannedildiği gibi Bulgarlardan oluşmadığı, kuzeyinin tamamen Sırp,

güneyinin Bulgarca konuşmakla beraber Rum oldukları, Bulgarların ise Makedonya nüfusunun ancak toplam 1/5 i kadar olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumdan hareketle Rusya, Makedonya konusunda bu üç kavmi (Yunanlılar, Sırlar ve Bulgarlar) serbest bırakarak kendi milli emelleri için mücadele etmeleri, sonra da yine Rusya'ya muhtaç bir konuma gelmeleri şeklindeki bir politikaya dönmüştür. Bir süre sonra Yunan ve Sırp kraliçelerinin Rusya ile Kırım'da görüşmeye gitmeleri, Rusya'nın bu yöndeki politikasının belli ölçüde başarılı olduğunu göstermiştir (BOA. Y.PRK. MK., 2/47).

Berlin Antlaşmasıyla Rusya'nın, Ayastefanos Antlaşması sonucu oluşturduğu büyük Bulgaristan'ın üçe bölünmesi kararlaştırıldı. Buna göre Makedonya, reform yapılmak koşuluyla Türklere geri verilirken, bugünkü Bulgaristan'ın kuzeyi fiilen bağımsızlığını kazanıyor, güneyi, yani Doğu Rumeli ise özerk eyalet oluyordu. Bu durum karşısında Bulgarlar bir süre sonra bu paylaşım tepki olarak komitacılık faaliyetlerini arttırarak yeni arayışlara girdiler. Bu amaçla geliştirdikleri strateji dört aşamayı içeriyordu. 1.Rusya'nın tasallutundan kurtulmak, 2. Doğu Rumeli ile birleşmek, 3.Sırası geldiğinde Makedonya ile birleşmek, 4.Romanya ve Sırbistan gibi müstakil bir hükümet oluşturmak. Ancak Bulgarların bu yöndeki stratejilerinde görüş birliği içinde olmadığı da görülmektedir. Çünkü bunun güçlü bir ordu ile gerçekleştirileceği ve Rusya'nın da buna izin vermeyeceği şeklinde düşünen çevreler de mevcut bulunmuştur (BOA. YA. HUS.,199/36).

Berlin Antlaşması ile yapılan taksimat ile Karadağ, kesin biçimde Adriyatik kıyılarına yerleşmekte, Sırbistan yukarı Morava vadisini elde etmekteydi. Ayrıca belli bir hakkaniyet düşüncesiyle hareket eden Büyük Güçler, bu karışmaya hiçbir şekilde karışmamış olan Romanya'ya Dobruca'yı vererek ödüllendirdiler ve nihayet Yunanistan'a da 1881'de muhtemelen aynı kaygıyla Tesalya verildi. Bu paylaşım, 1885'te Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi ilhak etmesiyle tamamlanmıştır. Böylelikle, Ortodoks, Müslüman ve Katolik olmak üzere üç dinin yan yana yaşaması nedeniyle etnik ve dilsel birliğini kuramayan Arnavutluk dışında Balkanlardaki tüm ulus devletlerin temelleri atılmış oluyordu (Yerasimos, 2004, 62).

Berlin Antlaşması sonrası ortaya çıkan yeni durumda Balkan ulusları, Büyük Güçler'in de verdikleri destekle yeni bir takım açılımlara yöneldiler. Bunlardan Yunanistan dil konusundan hareketle ileride gerçekleştirmek istediği "Megali İdea" politikalarına zemin oluşturmak için Babıâli'den yeni bir takım tavizler koparmak istemiştir. Atina sefirinin 30 Eylül 1892 tarihli İstanbul'a gönderdiği yazıda Yunan Hükümeti'nin bu yöndeki kaygıları vurgulanmıştır. Bu yazıda; Osmanlı Hükümeti'nin Bulgaristan'daki okullarda resmi dilin Türkçe olması yönünde çıkardığı kanundan rahatsızlanan Yunan Hükümeti, bunun kendilerini de kapsayacağı dolayısıyla kaygılarını dile getirmiştir. Bu amaçla Yunanistan, Berlin Antlaşmasıyla kendilerine verilen hakları gündeme getirerek, Patrikhane aracılığıyla Babıâli'ye baskı uygulamak istemiş ve bu konuda Rusya ve Fransa'nın desteğine başvurmuştur. Atina sefirinin yazısında ayrıca Yunanistan Hükümeti'nin ve muhalefetin Girit, Kıbrıs, Rumeli ve Anadolu kıyılarında Rumca okuyup yazan bütün herkesin Yunanlı kabul edilerek buraların birleşmesiyle büyük Yunan devletinin (megali idea) kurulacağı yönündeki politikalara da işaret etmektedir. Sefir ayrıca Yunan Hükümeti'nin, Büyük Güçler'in ve patrikhanenin girişimiyle Bulgaristan'a Osmanlı devleti içinde bulunan bütün Rum okulların haklarının korunması için bir beyanname verilmesini istediğini belirtmektedir (BOA. Y.PRK. E.Ş.A., 16/57).

Diğer taraftan Berlin sonrası dönemde Bulgarlar da bir yandan komitacılık faaliyetlerini sürdürürken bundan rahatsızlık duyan gayri Müslim çevrelerden farklı talepler de gündeme gelmiştir. Bulgarların, komitacılık faaliyetleri çerçevesinde Bulgaristan dışında Edirne ve Selanik için bu yönde bir takım çabalar içine girmeleri üzerine bunun aksine Osmanlı idaresinin devamını isteyen veyahut Slav ırkından bir prensin idaresinde yönetilmeyi isteyen çevreler bulunmuştur (BOA. Y.PRK.MK., 2/7). Bu rahatsızlık durumu ilerleyen dönemde hatta Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra da artarak devam etmiştir. Balkanlarda hızla yükselen etnik milliyetçilik, yalnızca Hıristiyanları Müslümanlara karşı çevirmekle kalmadı, aynı zamanda Ortodoks Hıristiyanları kendi milletinden olup başka bir dinsel gruba ait olanlara karşı da yöneltti. Yunanlılar, Slavların dinsel, siyasal eziyetlerine maruz kalmaktan acı bir şekilde şikâyet ediyorlardı. Yunanlılar, Müslümanlar, Yahudiler, Katolik ve Protestanlar kendi milliyetçiliklerinin de aynı şekilde insafsız olmalarına rağmen kendilerini, Ortodoks Hıristiyan kimliğinin telkin ettiği yeni hoşgörüsüz Slav milliyetçiliğine karşı birleşmiş buldular. Balkan Savaşları sırasında Bulgarların yeniden büyük Bulgaristan doğrultusundaki eylemleri Yunanlılar arasında da büyük tepkilere ve şikâyetlere neden

olmuştur. Bu şikâyetlerden en çarpıcı olanlardan biri de, bir Yunan köyü ihtiyar heyetinin Osmanlı Ordusu Hümayun Başkumandanlığına gönderdikleri yazıda görülmektedir. Savaş sırasında Bulgarlardan gördükleri zulümleri örnekleriyle açıklayan Yunan köylüleri bu durum karşısında sonsuza dek Osmanlı idaresini arzu etkilerini belirtmektedirler⁴.

Balkan milliyetçiliğinin bu niteliğini Balkan Savaşlarına tanıklık ederek gören Hamdullah Suphi de, bu konudan şu şekilde söz ediyor:

“Balkan milliyetçiliği başka milletlerin milliyetperverliğine benzemez. Balkan milliyetçiliği baskın, suikast, bomba ve çete hareketleriyle dolu hususi, kızıl bir tarihe maliktir. Balkan milliyetperverliği yırtıcıdır, vahşidir. Balkan memleketleri hayvanat-ı vahşiye bahçelerine benzer, her hududun arkasında birbirinden demir parmaklıklarla ayrılmış dış ve tırnaktan ibaret kan içici bir milliyetperverlik vardır. Bu milliyetperverlikler hudutların demirleri arasında mümtadi birbirine pençelerini uzatırlar ve yediklerini yırtarlar. Müstereken bizim üzerimize saldırdıkları zaman ne kadar vahşi iseler, Balkan muharebesinden sonra gördüğümüz üzere kendi aralarında boğuşmaya başladıkları zaman da o kadar vahşidirler” (Tanrıöver, 1987, 175-176). Büyük Güçler içinde yer alan bir başka aktör olan Habsburg Monarşisi (Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) ise, 19. yüzyıl sonları itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu ile kader yönünden kopmaz bir bağlılık konumuna gelmişti. Daha önceki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Rusya ile işbirliği yapmanın doğru bir tercih olduğuna inanılırken bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun altını oyan Balkan milliyetçiliğinin kendisi için de bir tehdit olduğunu düşünerek tam tersi bir stratejiye yönelmiş ve Osmanlı İmparatorluğu ile iyi komşuluk ilişkilerinden yana bir tavır içine girmiştir. Bu konuda 1884 tarihli Dışişleri Bakanlığı'nın yayınladığı muhtıradaki; “Rusya'nın koruması altında biçimlenecek bir Slav Balkan Yarımadası hayat damarlarımızı kesebilir” ifadeleri yer almıştır (Bridge, 1999, 36). Nitekim 1878'de Bosna-Hersek'in işgali ve daha sonrası bu bölgeyi ilhak etmesi (1909) politikası bu düşüncenin sonucudur. Bu ilhak ise, 1896'da Girit'te isyan eden Yunanlıları heyecanlandırmış, Girit hükümeti aldığı kararla 1908 yılında Yunanistan'a bağlandığını ilan etmiştir.

Başta Rusya olmak üzere Büyük Güçler'in etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki asıl çözülmesi Balkan Savaşları'nda (1912-13) olmuş ve bu savaşlar sonunda Makedonya, Arnavutluk, Girit ve Ege adaları dahil Rumeli tümüyle kaybedilmiştir. Böylelikle 20. yüzyılda yaklaşık beş asır süren Balkanlardaki Osmanlı hakimiyeti sona eriyor ve bu bölgede daha istikrarsız bir sürece girilmiş oluyordu.

Sonuç

Modern tarihin en temel olgularından biri olan milliyetçilik, içinde bulunduğu doğal (coğrafi), ekonomik, siyasal ve kültürel ortamlardan etkilenerek farklı yerlerde, farklı görünümde gerçekleşmiştir. Bu farklılığın en derinden hissedildiği yerlerden biri de Balkanlardır. Modern milliyetçiliğin önemli vetirelerinin ıskalanarak kendi tarihselliği içinde ortaya çıkan Balkan milliyetçiliği, emperyalizm olgusu gibi farklı bir dinamiğin etkilerini de bünyesinde taşır. Esasen durum tüm az gelişmiş milliyetçilikler için de söz konusu olmakla beraber, buradaki durum diğer örneklerinden oldukça farklılık gösterir. Balkan coğrafyası, sözünü ettiğimiz şekilde bir milliyetçiliğin gelişmesine uygun zemin oluşturmasının yanı sıra kültürel ve jeopolitik konumu dolayısıyla da gerek Osmanlı İmparatorluğu ve gerekse Avrupalı Büyük Güçler açısından özel bir önem taşır. Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu açısından siyasi varlığının teminatı sayılabilecek bir coğrafya anlamındaydı. İmparatorluğun dağılıma dönemine gelindiğinde, Büyük Güçler açısından birçok yölerden

⁴Genkur. ATASE, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S:89 (Kasım 1989), s.40. ...“Biz ilelebed Osmanlı kalacak ve Osmanlı Hükümeti'nin zir-i idare-i adilanesinde kalacağız. Şu birkaç gün zarfında buraların Bulgaristan'a terkine devletlerin karar vermek üzere bulduklarını işitiyoruz. Bunu bütün mevcudiyetimizle red ve protesto ederek altı yüz senedir muhafaza ettiğimiz dinimizi yine muhafaza etmek için Osmanlı idaresinde kalacağız. Bunun için memleketimiz Bulgarlara terk olduğu surette mesken ve mevalarımızı (yerimizi yurdumuzu) terkle öteden beri yani Fatih Sultan Mehmet Han hazretlerinin bahsettiği imtiyâzât-ı mezhebiyemize hürmet edüp tanıyan Osmanlı Devletimizin zir-i himayesine iltica edeceğiz. İşbu maruzatımızın her ne vasıta ile olursa olsun Avrupa medeni büyük devletlere yazılmasını hükümetimizin adalet ve şevkatinden bekleriz. Dokuz ay zarfında yağma edilmedik, ateşe verilmedik evimiz, kırılmadık sandığımız, soyulmadık adamımız kalmadı. Kadınlarımızın tezyinatına varıncaya kadar kulakları yırtılarak alındı. Böyle yağmacı eşkıya, hırsız çetesinden ibaret bir hükümetin idaresine girmeğe hükümetimizle müttahiden bir nefer kalıncaya kadar çalışacağımızı temin ederiz. Büyük, medeni devletler bunu kabul etmezler, henüz bir karara rabt edilmezden akdem memleketimizin Osmanlı kalması esbabının istikmali Avrupa Düvel-i Muazzaması'na yazılmasını hükümet-i âdilemizden istirham ettiğimizi mübeyyin maruzatımız îtâ kılındı. 21 Temmuz 1329 (3 Ağustos 1913). Aza Yorgi Aza Panayot Aza Dimetaki Aza İstavri Muhtar Todoroglu İlya”.

nüfuz alanı oluşturma potansiyeline sahipti. İmparatorluğun en fazla Hristiyan unsurunu bünyesinde bulundurması dolayısıyla daha 18. yüzyıldan itibaren bu yönden ilgi çekmeye başlamıştı. Rusya'nın başlattığı bu yöndeki ilgi süreci, 19. yüzyılda Büyük Güçler'in tümüne yayılmıştı. Modernitenin dönüştürücü dinamikleri karşısında kendi anakronizmi durumuyla karşı karşıya kalan Osmanlı İmparatorluğu çeşitli açılımlarla bunu telafi etmeye çalışmıştır. 19. yüzyılda yükselen kapitalizmin de verdiği itici gücü yanına alan Büyük Güçler, geliştirdikleri politikalarla imparatorluğu tasfiye sürecini başlattılar. Milliyetçilik, bu süreçte Büyük Güçler'in kullandıkları etkili enstrümanlardan biri olmuştur. Büyük Güçler'in Edirne, Sofya, Selanik, Üsküp, Belgrad gibi merkezlerde konsolosluk açmaları kendi çıkarlarını koruma yolunda attıkları bir adım olduğu kadar, aynı zamanda bölgedeki ulusal çatışmalarda rol oynayan unsurları daha yakından izleme ve yönlendirme yolunda bir adımdı. 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde mevcut konjonktür, Büyük Güçler'in izledikleri politikaların sonuçlarının alınması için müsait bir zeminin oluşmasına yardım etti. Olgunlaşan Balkan milliyetçiliği, sözünü ettiğimiz politikaların yanında, İmparatorluğun içinde bulunduğu durum "tarihsel" sonucu ortaya çıkarmış ve Balkanlardaki siyasi harita büyük ölçüde değişmiştir. 20. yüzyıla Batı'yla eşit olmayan koşullarda girmenin verdiği durumun da etkisiyle halen siyasal ve kültürel yönlerden dış müdahaleye açık bir konumu dolayısıyla Balkanların, görünür bir gelecekte içinde buldukları milliyetçilik kısılcından kurtulabilmeleri pek mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. Y.PRK. MK., 3/47.

BOA. Y.A. HUS., 199/36.

BOA. Y.PRK. EŞA., 16/47.

BOA. Y.PRK. MK., 2/7

BOA.Y.PRK.MK., 16/19.

Makale ve Kitaplar:

ARMAOĞLU, Fahir, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara 1983.

AYDIN, Mithat, *Balkanlar'da İsyân*, İstanbul 2005.

BRIDGE, F.R., "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu 1900-1918", Ed: Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, İstanbul 1999.

CASTELLAN, Georges, *Balkanların Tarihi*, İstanbul 1995.

GELLNER, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul 1992.

Genkur. ATASE, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S:89 (Kasım 1989).

İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992.

İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi*, C.2, İstanbul 2006.

KARPAT, Kemal H., *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara 2004.

KOCABAŞ, Süleyman, *Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislatizm*, Kayseri 1986.

KUTLU, Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzylında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul 2007.

KÜÇÜK, Cevdet, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1985.

MİLLAS, Herkül, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar*, İstanbul 2004.

ORTAYLI, İlber, "Balkanlarda Milliyetçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1985.

ORTAYLI, İlber, "Balkan Milliyetçiliği", *Türkiye Günlüğü*, S: 36 (Eylül-Ekim 1995).

SHAW, Stanford, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1985.

SURGEVİL, Sabri, "Çağdaşlaşma Sürecinde Milliyetçilik Kısılcında Balkanlar", *Tarih ve Milliyetçilik, I.Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Mersin 1997.

- TANRIÖVER, Hamdullah Suphi, *Dağ Yolu*, C. 2, Ankara 1987.
- TAŞTAN, Yahya Kemal, “Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri”, *Balkanlar El Kitabı*, C.I, Ankara 2006.
- TEKELİ, İlhan, “İttihat ve Terakki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika”, İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, İstanbul 2003.
- TODOROVA, Maria, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İstanbul 2003.
- TUNCER, Hüner, *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)*, İstanbul 2009.
- TURAN, Ömer, “Amerikan Protestan misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları”, *XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994*, C.III, Ankara 1999, s.1097-1109.